

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА ЗАГАЛЬНОЇ ТА СОЦІАЛЬНОЇ ПСИХОЛОГІЇ**

**ВПЛИВ ЗАСОБІВ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ НА ПРОЯВИ
АГРЕСИВНОСТІ УЧНІВ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ**

Кваліфікаційна робота (проект)

на здобуття ступеня вищої освіти «бакалавр»

Виконала: студентка 4 курсу 431 групи
Спеціальності 053 Психологія
Освітньо-професійної програми «Психологія»
Спеціалізація: соціальна психологія
Ангеліна РУДЕНКО

Керівник: д. психол. н., професор Ігор ПОПОВИЧ
Рецензент: к. психол. н., доцент Світлана БАБАТІНА

Херсон – 2020

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. Теоретичні аспекти вивчення проблеми впливу засобів масової інформації на агресивну поведінку дітей молодшого шкільного віку.....	5
1.1. Поняття, форми та причини проявів агресивної поведінки молодших школярів.....	5
1.2. Поняття «Засоби масової інформації» та їх класифікація.....	11
1.3. Психологічні аспекти впливу засобів масової інформації на агресивність учнів молодшого шкільного віку.....	18
РОЗДІЛ 2. Дослідження особливостей негативного впливу засобів масової інформації на прояви агресивності молодших школярів.....	24
2.1. Методи й організація емпіричного дослідження.....	24
2.2. Програма психокорекції негативного впливу засобів масової інформації.....	26
2.3. Результати та аналіз емпіричного дослідження впливу ЗМІ на агресивність учнів молодого шкільного віку.....	33
ВИСНОВКИ	38
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	40
ДОДАТКИ	45

ВСТУП

Актуальність дослідження. Агресивна поведінка людини і її схильність до агресивності істотно зумовлюється особливостями індивідуального розвитку. На появу агресивної поведінки впливає багато різноманітних чинників, такі як вік, індивідуальні особливості людини, зовнішні фізичні та соціальні умови та ін. Наприклад, динамізувати агресивність можуть зовнішні обставини такі як шум, тіснота, спека, екологічні проблеми, метеоумовита ін. Але як вважає більшість дослідників цього питання, ключову роль у формуванні агресивної поведінки особистості відіграє безпосереднє соціальне оточення людини, соціальні умови розвитку особистості.

Одним з найбільш обговорюваних питань є вплив засобів масової інформації на агресивну поведінку особистості. У привселюдних обговореннях проявів агресії і насильства в молодіжному оточенні ЗМІ найчастіше називають одним з чинників очевидно зростаючого рівня агресивної поведінки молоді. На багатьох телеканалах і в різних телепередачах присутня велика кількість агресивних епізодів, часто дуже жорстокого характеру, легкодоступних для перегляду юними глядачами. Те ж саме ми можемо сказати про кінопродукцію, відео, комікси і про комп'ютерні ігри, які надзвичайно популярні в молодіжному оточенні. Крім того, регулярно повідомляються бентежні дані про середню кількість годин на тиждень, що проводяться дітьми і підлітками перед екранами комп'ютера, телевізора або телефону. Ці спостереження переконують, що трансляція насильства в засобах масової інформації спричиняє загальне збільшення агресивної поведінки в суспільстві.

Це питання розглядали такі вчені як: Б. Крейхі, Р.А.Берон, Д. Р. Річардсон, Ф. Райс, Н. В. Брушлинска, О. П. Пінчук, М. В. Сітцева,

Е. Доннерштейн та ін.

Метою наукової роботи є вивчення впливу засобів масової інформації на прояви агресивності учнів молодшого шкільного віку.

Завдання роботи:

- 1) розглянути теоретичні відомості понять «агресивність», «засоби масової інформації» та особливості їх впливу на учнів молодшого шкільного віку;
- 2) визначити рівні агресивності за методиками та емпірично дослідити вплив ЗМІ на рівень агресивності молодших школярів;
- 3) сформулювати програму психологічної корекції агресивності учнів молодшого шкільного віку.

Об'єкт дослідження – агресивність учнів.

Предметом дослідження виступає вплив ЗМІ на агресивність учнів молодшого шкільного віку.

При виконанні наукової роботи використовувалися такі **методи** та методики: теоретичного аналізу, структурування та узагальнення, емпіричні методи: для виявлення стану емоційної сфери дитини, ми провели дослідження за методикою «Кактус» М. А. Панфілової, також щоб визначити рівень та прояви агресивності у молодших школярів, їх взаємодію із соціумом та найближчим оточенням ми провели дослідження за методикою «Неіснуюча тварина»; метод математико-статистичної обробки даних – коефіцієнт кореляції Пірсона (r).

Апробація результатів дослідження. Результати наукового дослідження було представлено на V Міжнародній науково-практичній конференції молодих вчених, аспірантів та студентів «Соціально-психологічні технології розвитку особистості» (м. Херсон, 14 травня 2020 р.).

Структура та обсяг роботи: наукова робота складається з вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел. Список використаних джерел налічує 35 найменувань.

РОЗДІЛ 1

Теоретичні аспекти вивчення проблеми впливу засобів масової інформації на агресивну поведінку дітей молодшого шкільного віку

1.1. Поняття, форми та причини проявів агресивної поведінки молодших школярів

Багато вчених запропонували безліч класифікацій та визначень агресії, але жодне з них не може бути визнаним вичерпним та загальнозживаним.

Деякі дослідники під словом «агресія» розуміють сильну активність та спрямованість до самоствердження. Так, Л. Бендер розуміє агресію як тенденцію наближення до об'єкту чи віддалення від нього, як внутрішню силу (не пояснюючи її походження), ту, що дає людині можливість протистояти зовнішнім силам[1].

Також під агресією розуміють факти ворожості, атаки розрухи, тобто дії, які завдають шкоди іншій особистості або навіть об'єкту. В той же час вчені розмежовують визначення агресії як специфічної форми поведінки та агресивності як психічної властивості особистості. Агресія трактується як процес, який має специфічну функцію та організацію, в той час коли агресивність розглядається як деяка структура, що є компонентом більш складної структури психічних властивостей людини.

Найчастішим проявом агресії є поведінка яка заподіює збитків. Заподіяний збиток може мати як прямий характер (напад та ін.), так і непрямий (розповсюдження чуток та ін). Поняття «деструктивність», «надмірна наполегливість», «руйнація», «жорстокість»

використовуються як синоніми поняття агресії. Термін агресивність визначає ситуативну або особистісну прихильність до поведінки спрямованої на руйнацію. Н.Д. Левитов описав стан агресивності як стеночне переживання люті, яке супроводжується втратою контролю над собою та своїми вчинками [14].

За формами агресія розділяється на фізичну (побиття, заподіяння збитків) та вербальну (образи, крики, ігнорування); пряму та непряму.

Також А. Бассом було введено поняття ворожої та інструментальної агресії. Негативні емоції та наміри причинити зло мотивують до ворожої агресії. Інструментальна агресія має наміри які не мають на меті заподіяння шкоди, тобто у цьому випадку агресія постає інструментом власного збагачення чи просування [1].

Агресивні дії можуть бути як довільними, так і ненавмисними. Неприйнятна ненавмисна агресивна поведінка може бути як випадковим, так і слабо усвідомленим явищем. Патологічна агресія часто проявляється як наслідок психотичного стану і вимагає професійного втручання та корекції.

А. Басс і А. Даркі виокремлюють п'ять різновидів агресії:

1. Фізична агресія (фізичні дії направлені проти кого-небудь);
2. Роздратування (запальність, грубість);
3. Вербальна агресія (погрози, крики, лайка та ін);
4. Непряма агресія, спрямована (плітки, злобні жарти, іронія) і ненаправлена (крики, тупання);
5. Негативізм (опозиційна поведінка, ігнорування) [1].

Ю. Б. Можгинський виділяє дві форми патологічної агресії – психотичну та трансформовану. Психотична агресія, на його думку, відзначається абсурдністю деструктивних вчинків. При трансформованій агресії лютє ставлення в якийсь момент трансформується в агресивно - патологічні дії з проявами безпідставного садистського насильства.

Трансформована агресія часто є патологічною компенсацією комплексу ущербності і образи[17].

У психоаналітичному підході поняття агресії розглядається як породження інстинкту боротьби. Першим природу агресії досліджував З. Фройд. Енергія агресії виробляється в людини безперестану і з часом шукає вихід. Якщо з моменту останнього явного вираження агресії пройшло багато часу, подразник може і не знадобитися, вибух агресії набуває спонтанного характеру.

За інстинктивними теоріями, агресія являється невіддільною частиною природи людини. Згідно К. Лоренцу, агресія зароджується, спочатку з вродженого інстинкту змагання за життя, який наявний у дітей. Організм генерує агресивну енергію спонтанно, постійно, регулярно накопичуючись з плином часу. Чим більша кількість агресивної енергії мається на даний момент, тим меншої сили стимул потрібний для того, щоб агресія виплеснулася назовні[15].

У соціобіологічному підході переважно увагу у вивченні природи агресії приділяють впливу генів, так як саме вони утворюють адаптивну поведінку. Гени роблять свій внесок в успішність репродукції і забезпечують їх збереження у наступних поколіннях. Таким чином, індивідууми, швидше за все, будуть сприяти виживанню тих, у кого є схожі гени (тобто родичі), проявляючи альтруїзм і самопожертву, і будуть вести себе агресивно по відношенню до тих, хто від них не схожий.

Н.Є. Міллер запропонував систематизовану модель, три факти обумовлюють вибір жертви під час, коли суб'єкти проявляють агресивну поведінку:

- 1) сила спонукання до агресії;
- 2) сила факторів, що гальмують дану поведінку;
- 3) схожість стимулів кожної потенційної жертви [1].

Звичайними, явними вираженнями агресії вважаються: підвищення тону і гучності голосу, афекція (буйна демонстрація негативних емоцій), показове ігнорування, змушування до якихось дій, використання фізичної сили (кусання, штовхання, подряпини, удари), погрози, негативне оцінювання, бунтарство. У свою чергу припинення контактів, бездіяльність з метою нашкодити комусь, заподіяти збитки являються показниками прихованої форми агресивної поведінки.

Агресія може бути направлена на:

- оточуючих людей поза сім'єю (на педагогів, однолітків);
- близьких людей (без прояву агресії поза сім'єю, на дідуся, мати);
- тварин (на собак, кішок, птахів, комах);
- себе (своє тіло або особистість, наприклад, у формі висмикування волосся, здирання шкіри, утворення синців, кусання нігтів);
- зовнішні фізичні об'єкти (у формі поїдання неїстівного, трощення предметів, рвання одягу, псування майна);
- символічні і фантазійні об'єкти (у формі серійних агресивних малюнків, захоплення комп'ютерними іграми агресивного змісту)[3].

Надзвичайну небезпеку для суспільства несе агресія, яка має спрямованість на інших дітей. Психологічною метою агресії може бути як спричинення страждання (шкоди) жертві (ворожа агресія), так і використання агресії як способу досягнення іншої мети (маніпулятивна або інструментальна агресія) [2].

Дитяча агресивність – тяжке випробування для батьків. Діти зчаста самотійно не можуть подужати свою агресивність, і коли вони дорослішають, проблема управління агресивною поведінкою залишається для них відкритою. Агресивністю називають дії дитини, направлені на нанесення фізичних чи психічних ушкоджень іншій особі чи навіть самому собі. Також дитина може проявляти агресивність до матеріальних об'єктів або тварин. Агресивність дітей буває

різноманітною: нанесення ударів кулаками, укуси батьків і оточуючих, також дитина може тиранити тварин, псувати меблі, розбивати посуд, рвати зошити або книги братів і сестер, закидати камінням когось і т.д. Час від часу агресивність дітей може бути направлена на самого себе: завдаючи собі шкоди, рвучи свій одяг, діти можуть навіть битися головою об меблі та ін [26].

Ще з самого дитинства ми можемо спостерігати у дитини агресивні дії. Під час перших років життя агресивність проявляється майже завжди в імпульсивних приступах упертості, які частіше за все вже не піддаються управі дорослими. Проявляється це, частіш за все, нападами люті чи гніву, яких супроводжує крик, брикання, кусання, забіякуватість [21].

У цей період 2-х - 3-х річні діти опиняються в дитячому садку, де, як зазначають М.Д. Лісіна, В.С. Мухіна, Л.Д. Кошелева, починає формуватися досвід соціальних відносин з ровесниками як процес більш-менш стійкої підтримки і дій, спрямованих на іншого. Під час цього етапу сутички між дітьми частіше за все розгортаються на фоні бажання володіти якоюсь іграшкою чи річчю. Відношення та реакція батьків на ті чи інші форми поведінки мають визначальний вплив на прояв агресивності дитини в цьому віці. Якщо будь-які відкриті прояви агресії зупиняються батьками і вихователями, то результатом можуть стати формування символічних форм агресивності, наприклад ниття, впертість, непокора, бунтарство та інші види опору, в тому числі прояви непрямой агресії [25].

Проблема проявів агресивної поведінки в молодшому дошкільному віці збігається з кризою трьох років. Д.Б. Елькомн вважав, що криза трьох років - це криза соціальних відносин, а будь-яка криза відносин являється кризою свого "Я". Л.С. Виготський відзначав, що через такі прояви дитина вважається як важковиховувана. Дитина, яка не доставляла турбот і труднощів, тепер поводить себе як істота, яка стає

випробуванням для дорослих. Через це, створюється враження, що дитина за невеликий проміжок часу різко змінилася. З "бейбі", якогоненосили на руках, вона перетворилася на неслухняну, вперту, негативну, яка постійнозаперечує, ревнує або взагалі деспотичну [5].

Під час кризи трьох років коїться те, що називають роздвоєнням: можуть бути присутні конфлікти, дитина часом може лаяти матір, іграшки, які були запропоновані в невадалу мить, вона може їх з ярістю розтрити, також відбувається зміна афективно-вольової сфери, що вказує на підростаючу самостійність і активність дитини. Прагнення до самостійної діяльності свідчить те, що дорослі не закриті для дитини, а як би вперше розкриваються перед нею, стають прикладом зразків дій і відносин у навколишньому світі. Феномен «Я сам» вказує не тільки на виникнення зовні помітної самостійності, але в той же час і на відділення дитини від дорослої людини [4]. В результаті такого відділення дорослий як би вперше з'являється у світі дитячого життя. Дитячий світ зі світу обмеженого, з точки зору дорослих, що визначається малорозвиненістю афективно емоційно-вольової сфери, це стає причиною невміння управляти своїми емоціями. Батькам потрібно бути ще більш пильними і емпатичними до дитини в цей період часу, тобто поставитися до неї з розумінням. Саме під час цього періоду дитинства батьки "консолідується" і всі разом починають придушувати «самоствердження дитини». І, звичайно, батьки для цього використовують будь-які засоби [33].

Під час освоєння простору навколишнього середовища діти ні в якому разі не можуть обійтися без кваліфікованої допомоги дорослих, навіть не зважаючи на всю активність що виявляють діти, якої на перший погляд здається достатньо. Всі форми проявів агресивності мають одну спільну ознаку: вони виникають через спроби контролювати ситуацію, бажання впливати на неї з метою вдосконалення або себе, або свого оточення, включаючи родичів та близьких. Реакція у вигляді

агресивної поведінки, скоріш за все, спричинена вродженими механізмами, якоюсь внутрішньою мотивуючою силою [22].

Здебільшого батькам доводиться стикатися з двома основними формами агресії. Перша – не деструктивна агресія, тобто наполеглива, неворожа поведінка самозахисту, спрямована на досягнення мети. Інша форма – ворожа деструктивна агресія, тобто гнівна, неприємна поведінка яка завдає шкоду оточуючим. Ненависть, лють, бунтарство, бажання помститися і т.п. теж можуть бути формою самозахисту, однак вони викликають безліч особистих проблем і змушують страждати людей що тебе оточують.

Отже спроби самоствердитися і контролювати життєві ситуації стають першопричинами деструктивної ворожості. Під впливом надмірного стресу або болю виникає бажання заподіяти біль і викликати деструкцію об'єкта або особи, які були предметом контролю.

1.2. Поняття «Засоби масової інформації» та їх класифікація

Засоби масової інформації (ЗМІ) – це організації, створені для того, щоб відкрито, публічно передавати різні відомості використовуючи спеціальний технічний інструментарій будь-яким особам – це відносно незалежна система, що характеризується множинністю складових елементів: змістом, властивостями, формами, методами і певними рівнями організації (державному, регіональному, локальному) [18].

Зокрема, до засобів масової інформації відносять:

- 1) друковані видання: журнали, газети, бюлетені, довідники, листівки та рекламні щити;
- 2) медіа (радіо, телебачення, Інтернет);
- 3) Інформаційні агентства[29].

До основних функцій ЗМІ належать:

- комунікативна (розмовна) – функція налагодження контакту (також її називають вихідною функцією);
- організаторська – ця функція допомагає найбільш наочно проявляти значення ЗМІ як «четвертої влади» у суспільстві;
- ідеологічна (соціально-орієнтована), пов'язана з прагненням справити великий вплив на світоглядні основи та ціннісні орієнтації суспільства, на самоідентифікацію людей, їх ідеали і бажання, включно мотивацію поведінкових актів.
- культурно-освітня функція полягає в тому, щоб являючись одним із інститутів культури суспільства, ЗМІ мали змогу брати участь у пропаганді та поширенні в оточенні високих культурних цінностей, виховувати людей спираючись на зразки світової культури, тим самим, сприяючи всебічному розвитку особистості;
- рекламно-довідкова, пов'язана із задоволенням утилітарних запитів у зв'язку з колом уподобань різних верств аудиторії (сад, город, творчість, туризм, колекціонування та ін.)[29].

Телебачення надає можливість наочно-образного сприйняття, а як наслідок має сильніший емоційний вплив на індивіда. За охопленням населення і можливістю впливати на свідомість людей воно вважається потужним засобом комунікації. Проблема подібного впливу займає одне з ключових місць у сучасній соціальній психології. Багато всесвітньо відомих наукових установ і організацій працюють задля вирішення цього питання (Європейський інститут з вивчення засобів масової комунікації, ЮНЕСКО, Національний інститут психічного здоров'я США та ін.)

Слово «телебачення» має декілька понять:

- 1) сумарна назва низки сфер науки та техніки, пов'язаних безпосередньо з трансляцією картинки та звуку на велику відстань;

- 2) засіб масової аудіовізуальної комунікації;
- 3) вид мистецтва [19].

Завдяки можливості залучення великої аудиторії до одночасного сприйняття інформації телебачення стало величезною силою, важливим фактором духовної комунікації. Глядач має довіру до першої інформації про ту чи іншу подію і не схильний міняти вже встановлену точку зору. Також телебачення долучило глядачів до світу мистецтв та науки.

Репортаж (політичний, спортивний, сенсаційний та ін.), інформаційні, аналітичні, розважальні програми (концерти, шоу включно), кіно, серіали, мультфільми, освітні, науково-пізнавальні та ігрові програми – все це вважається основними жанрами телебачення.

Відеокультура представляє собою складну інформаційну структуру, що включає в себе різні форми телевізійних відеотехнологій (кабельне, антенне, супутникове та інтерактивне телебачення, відеофільми, відеоігри та ін.), а також певні види мистецтва нашого часу, сформовані на використанні телевізійних технологій. Всі форми відеокультури займають важливе місце в соціалізації та формуванні ціннісних структур особистості.

Вчені виділяють наступні проблеми та аспекти таких видів ЗМІ, як телебачення:

- 1) спосіб організації звуків і образів;
- 2) природа телебачення як впливового соціального та економічного інституту;
- 3) взаємовідношення між людиною та світами які транслюються на екрані [29].

Отримання надмірної кількості інформації стало одним з найвпливовіших факторів формування особистісних характеристик дитини молодшого шкільного віку, серед яких провідну роль відіграють естетичні уявлення та цінності.

З початку свого життя дитина опиняється в інформаційному полі, що створене мережею масових зв'язків. Втім з'являється проблема взаємного впливу інформаційного середовища (в тому числі відеокультури як його провідного складника) і структури ціннісних орієнтацій дітей молодшого шкільного віку. Таке відношення середовища і суб'єкта має різнобічний характер, що пояснюється багатокомпонентною структурою його складових. Таким чином, з одного боку, комерціалізація відеокультури спонукає до переваги насильства. З іншого боку, створює тисячі освітніх програм, відеоматеріалів, передач, комп'ютерних, повчальних ігор, які допомагають як в освіті, вихованні, так і в розширенні кругозору, відкриваючи абсолютно нові горизонти знань.

Стрімке у наш час зростання кількості злочинів, пов'язаних з насиллям, особливо серед підлітків, змушує замислитися про те, які соціальні умови призводять до цього.

Можливо, зростання насилля викликане посиленням індивідуалізму та матеріалізму у суспільстві. А може і велика кількість сцен насильства в засобах масової інформації. Останнє припущення виникає тому, що сплеск фізичного насильства збігається за часом з частішанням транслювання кровавих сцен в засобах масової інформації, особливо на телебаченні.

Канадський психолог А. Бандура провів багаточисленні дослідження агресивної поведінки, її набуття та модифікації в межах соціально-когнітивної теорії. Цей підхід передбачає, що моделювання впливає на «навчання» загалом через його інформативну функцію. Психолог впевнений, що люди «навчаються» агресії наслідуючи її як модель своєї поведінки, спостерігаючи за суспільством. Агресивна поведінка, як і більшість соціальних навичок, засвоюється в результаті спостереження за діями оточення та оцінки наслідків цих дій [3].

Американський психолог Дж. Гербнер вивчав мережу мовлення телебачення США. В результаті було виявлено, що у двох з трьох програм були наявні сюжети насильства (фізичний примус, які супроводжуються погрозами побиття або вбивства, або побиття та вбивства як такі). Таким чином, до моменту завершення середньої школи дитина передивляється близько 8 тисяч сцен з вбивствами та 100 тисяч сцен з застосуванням насильства [1].

Починаючи з лабораторних досліджень, зроблених А. Бандурою та його колегами, було зібрана велика кількість даних про вплив телевізійного насильства на соціальну поведінку. Ці праці демонструють, що довгочасна експозиція насильства трансльована телебаченням може збільшувати агресивність поведінки аудиторії, зменшувати фактори, які обмежують агресію, притупляти чутливість до агресії, формувати у глядачів образ соціальної реальності, не цілком відповідний дійсності [3].

Найбільша кількість фактів, що свідчать, що насильство яке транслюється на екрані, сприяє агресивній поведінці, отримана в результаті лабораторних досліджень. Зазвичай реципієнтам пропонували до перегляду фрагменти програм або з демонстрацією насильства, або тих, що спонукають, але без безпосередньої демонстрації насильства. Після цього їм надавали можливість проявити агресію по відношенню до іншої особи. Частіш за все це робилось за допомогою електричного розряду, що регулюється, котрий, як вони знали, буде болючий. Загалом дослідники виявили, що люди, які дивились програму, яка транслює насильство, діяли більш агресивно, ніж ті, які переглянули звичайну програму.

Американський психолог Л. Ірон зі своїми колегами провели лонгітудне статичне дослідження, обстеживши учнів молодшого шкільного віку (875 хлопців та дівчат) у невеликому місті північної частини штату Нью-Йорк. Були вивчені деякі поведінкові та особистісні

характеристики цих дітей, а також зібрані деякі дані про їх батьків та оточення. На цьому початковому етапі дослідження було встановлено, що діти молодшого шкільного віку, які віддають перевагу телевізійним передачам з елементами насильства, значилися у школі серед найбільш агресивних.

Через десять років вчені повторно обстежили 427 дітей цієї групи з метою виявити зв'язок між кількістю і змістом телевізійних програм, які вони дивилися у віці восьми років, і тим, наскільки агресивними вони стали. Було виявлено, що частий перегляд сцен насильства у дитинстві зумовило рівень агресивності у віці 18 років. Інакше кажучи, спостерігалось стабільна агресивна поведінка протягом десяти років.

Через 12 років Л. Ірон та його колеги оприлюднили дані Ще одного дослідження –400 піддослідних з тієї ж групи, котрим до того часу вже було приблизно по 30 років, в них стабільна агресивна поведінка зберігалась протягом всього часу. Ті, хто був агресивним у дитинстві, до 30 років мали не тільки проблеми з законом, але і проявляли жорстокість по відношенню до своїх рідних. Більше того, вченими був виявлений стійкий зв'язок між кількістю програм з елементами насильства, які діти дивилися у молодшому шкільному віці, та вірогідністю того, що вони будуть спроможні здійснити серйозні злочини, подорослішав.

Отримавши спів падіння кореляційних та експериментальних доказів, дослідники пояснили, чому спостереження за насильством чинить такий вплив на поведінку індивіда. По-перше, соціальне насильство викликається не спостереженням самого насильства, а збудженням, яке виникає у результаті такого спостереження. Зазвичай збудження наростає послідовно, даючи енергію різноманітним видам поведінки. По-друге, спостереження за насильством розгальмовує. Воно активізує думки, пов'язані з ним, програмуючи глядача на агресивну

поведінку. По-третє, трансляція насильства в засобах масової інформації викликає наслідування [35].

Спостереження за підлітками та дорослими показало, що люди, які дивляться телевізор більше чотирьох годин у день, більш вразливі для агресії з боку інших і вважають світ більш небезпечним, ніж ті, які проводять біля екранів дві години у день або менше.

У провідних західних країнах, які стали прикладом для вітчизняних мас-медіа, тема насильства давно викликає тривогу як у інститутів держави, так і у суспільства. Широко відомі дані про насиченість засобів масової інформації актами агресії, насильства, жорстокості. Так, в анімаційних фільмах, які транслює американське телебачення щоранку, діти бачать акт безжалісної агресії кожні дві хвилини. Саме ця продукція витіснила традиційних героїв вітчизняних мультфільмів – Крихітку Єнота, Кота Леопольда, папугу Кешу і т.д. До випуску зі школи діти поневолі стають свідками в середньому 18 тисяч телевізійних вбивств. Кримінальна хроніка займає одне з ключових місць в тематиці відеокультури. Статус освітніх програм в нашій країні показує тенденцію до зниження за останні 30 років, аудиторія поступово змінювала свої пріоритети за ці роки, переходячи від наукових та освітніх передач і новин до розважальних шоу, особливо затребувані були ті, які раніше не допускалися до трансляції через політичні або економічні причини. Основним способом подачі матеріалу в засобах масової інформації, у першу чергу на телебаченні, є «змішання» жанрів, так зване стирання кордонів між реальними подіями і уявними. Дитяча аудиторія насилу може розмежувати реальні та уявні події, які подаються в реалістичній манері.

За статистикою телевізійні програми у наш час налічують: 5% (від загального ефірного часу) – спеціальних дитячих програм, у той час коли 5 років тому це число сягало 30%. Залишились лише мультфільми

та декілька тематичних програм, а загалом діти дивляться ті ж передачі що і дорослі.

Таким чином, щоб дитина не перетворилась у придаток техніки, конче необхідна чітка позиція зі сторони сім'ї та держави як щодо контролю над засобами масової інформації та комунікації, так і щодо оптимального використання потенціалу для виховання повноцінного, розумного покоління.

1.3. Психологічні аспекти впливу засобів масової інформації на агресивність учнів молодшого шкільного віку

Рубікон XX-XXI сторіччя відзначений швидким піднесенням і всебічним поширенням інформаційних технологій, які видозмінилися з переважно технологічного в культурне і соціальне явище. З одного боку, отримані можливості інформаційного обміну в світовому масштабі надають можливість миттєвого дозволяють за лічені секунди стати учасником заходів, які проводяться одночасно у різних куточках планети, перейти до світового інформаційного простору, долучитися до інтернет-спільноти. З іншого— негативні глобальні спрямування швидко розповсюджуються на учасників цього процесу, почасти згубно впливаючи на них [24].

Перефразовуючи класиків, у наш час можна стверджувати, що Інтернет і телебачення являються найважливішими і найбільш використовуваними із засобів масової інформації. Вони стрімко увійшли в наше життя, і осіли в ньому, неможливо сприймати сучасної людини без їх наявності [16]. Часто зростаючому поколінню приписують бездуховність, черствість, агресію. На наш погляд, це вина не дітей. Це вина часу, дорослих, держави, суспільства, в якому ми всі живемо і виховуємо дітей.

Являючись одним із засобів масової інформації, телебачення відноситься до найдоступніших, хоча і починає з кожним роком все більше поступатися Інтернету. Розглядаючи проблему впливу телебачення та Інтернету на дітей молодшого шкільного віку, слід враховувати, що діти отримують інформацію переважно з телевізора, а саме – дитячих розважальних програм, телепередач, мультфільмів. Зір та слух концентровано беруть участь у сприйнятті інформації з екранів телевізора або інших гаджетів, через осмислення цієї інформації або того, що транслюється створюється певний емоційний настрій дитини. Саме телебачення зробило великий внесок на сучасному етапі наділивши засоби масової інформації керуючими функціями. Аудиторія має довіру побаченому («своїми очима»), ніж прочитаному чи почутому. Адже зорова інформація сприймається значно легше і запам'ятовується краще, дозволяючи відчувати і пережити разом з героями все, що відбувається на екрані [13].

Однією з найактуальніших проблем у наш час є саме проблема «дитина – телебачення». Телевізор нині став засобом побуту в кожній родині, у порівнянні з тим, що було, наприклад, два десятки років тому, його роль значно зросла. У наш час телевізор є одним із засобів виховання підростаючого покоління. Батьки дуже часто вмикають телевізор «для фону», не звертаючи уваги на «картинки», що змінюються на екрані [32]. Дитина, зайшовши в кімнату, де працює телевізор, може переглядати без обмежень те, що транслюється на екрані, та чути все те, що йому чути непотрібно. І це все відбувається тому, що через брак часу або через небажання дорослі не «фільтрують» те, що може негативно позначитися на дитині молодшого шкільного віку. Адже внутрішній світ дитини та її свідомість складається з інформації, одержуваної зі світу дорослих. А батьки виконують роль провідників до цього світу: за допомогою казок, ігор, пісень, програм та телепередач [7].

Для дітей молодшого шкільного віку одним із засобів виховання є мультфільми, переглядаючи які, вони повністю занурюються в популярні сцени, переживають події разом з улюбленими героями сюжетів. Мусимо констатувати, що сьогодні не всі анімаційні фільми містять повчальний сюжет або важливі для дитини переживання і образи [32].

Більшість сучасних мультфільмів, які показують по телевізору, можуть справити поганий вплив на розвиток дитини, можуть сприяти виникненню схильності до залежностей, бунтарства та до агресивних проявів поведінки. Тому дуже важливо уникати безконтрольного перегляду анімаційної продукції дітьми. У ранньому віці (до трьох років) батькам не можна вмикати дитині телевізор, щоб кудись відлучитись або таким чином намагаючись зайняти чи відволікти дитину. В цьому віці у дітей ще не сформовані основні функції руху, тобто вони ще не вміють одночасно рухатися, тримати предмети, дивитися і слухати. Тому при перегляді мультфільмів малюків не турбують сторонні шуми, діти навіть майже не рухаються. В подальшому у таких дітей з'являються проблеми з рухом, з вимовою, із зором і з зайвою вагою. Розвиток дітей може сильно загальмуватися. Часто мультфільми стають причиною не тільки проявів агресії, а й появи дитячих страхів [9].

У наш час фахівці всього світу замислюються над проблемою впливу «неправильних мультфільмів» на розвиток психіки дітей. Психологи радять батькам ретельно відсортовувати мультфільми і по можливості дивитися їх разом з дітьми, звертаючи увагу на їх реакцію. Показниками поступового зростання рівня агресії у дитини є: поява в мові запозичених слів, які не використовуються в вашому оточенні або ігри лише на основі одних і тих же анімаційних сюжетів, пов'язаних з жорсткими мотивами, вимовляння їх з захопленням, демонстрування сцен агресії з відеосюжетів [23].

Сучасне телебачення має великий вплив на розвиток і виховання дітей. Діти, особливо молодшого шкільного віку, дивляться по телевізору або комп'ютеру в основному мультфільми. У дітей з'являються улюблені герої, яким вони намагаються наслідувати, у них формуються уявлення про добро і зло, про норми і правила поведінки. Також шляхом зіставлення себе з улюбленими героями діти молодшого шкільного віку мають можливість навчитися позитивно сприймати себе, справлятися зі своїми страхами і труднощами, шанобливо ставитися до інших. Події, що відбуваються в мультфільмах (так би мовити, «правильних мультфільмах»), дозволяють виховувати дітей: підвищувати їх обізнаність, розвивати мислення і уяву, формувати їх світогляд [8].

«Мені здається, – писав К. Бюттер, – зовсім незрозумілою віра багатьох представників професійного кола у те, що вплив іграшок з воєнним мотивом, відеоігор та телебачення взагалі можна вважати єдиною причиною агресивної та насильницької поведінки. Адже перед обличчям загострення життєвих проблем (безробіття, відсутність соціальної підтримки, самотність) більш впевненим мені здається прямо протилежний висновок, що внутрішня агресивність є наслідком зростаючої агресивності зовнішніх, реальних відносин тут і зараз. Крім того, більшість просто ігнорує індивідуальну історію життя дитини, граючої у воєнні ігри, яка дивиться телевізор: ніби до цього вона ніколи не стикалася з реальним насильством, ніби вона така піддатлива людина, що достатньо лише раз піддати її відповідним збудникам з екрану, щоб перетворити в чудовисько!» [6, с.56].

Щодо проведення досліджень, необхідних для точного доказу наявності та відсутності впливу мас-медіа, К. Бюттер дотримується думки, що ніколи навіть найдетальніший аналіз біографії не в змозі достовірно висвітлити взаємозв'язок між індивідуальною долею та насильством у суспільстві. У будь якого випадку, У. Джонсон-Смарагд

емпірично підтвердила істину, що батьки все ще являють собою основну модель для наслідування поведінки дитини, тобто у плані споживання (у цьому випадку – вибір телепрограм), поведінка дітей залежить від відповідної поведінки батьків.

Р. В. Овчарова виділяє три напрямки проблем, породжуваних показом агресивних дій на кіно- та телеекрані:

1. Ефект навчання. Чи проявляється ефект навчання новим формам агресивності через спостереження дітьми сцен насильства за допомогою засобів масової інформації (кіно, телебачення, відео)? Які умови, якщо вони наявні, заохочують реальний прояв актів агресії, яким вони навчені безпосередньо за допомогою засобів масової інформації, через всі доступні монітори гаджетів?
2. Емоційний наслідок: чи призводить до зниження емоційної чутливості до насильства частий повтор сцен актів агресії засобами масової інформації? Чи має відношення зниження емоційної чутливості до вірогідності актуальної агресивної поведінки у реальній життєвій ситуації?
3. Проблема умов: Чи наявні якісь умови під час спостереження сцен насильства, які можуть слугувати як придушення (гальмуванню), так і посиленню агресії?[20]

Серед більшості дослідників агресивної поведінки майже немає розбіжностей при відповіді на перше питання. Як показали численні дослідження, діти молодшого шкільного віку дійсно навчаються новій для них агресивній поведінці при трансляванні такого в кіно, на телебаченні та у відео.

Однак немає сенсу виключати телебачення з виховання школяра, але батьки повинні регулювати відносини дитини з телевізором та гаджетами, контролювати те, що вона дивиться. На практиці ж виходить так, що в житті сучасної родини, екран стає заміною казкам, які повинні

читати дорослі, колисковим матері, розмовам з татом. Телебачення не підходить на роль головного вихователя: надмірний захват не йде на користь розвитку психіки дитини молодшого шкільного віку.

Розмаїття фактів, аргументів та доказів, що свідчать, що насилля яке дитина може спостерігати під час транслявання з засобів масової інформації, під час гри у сучасні жорстокі відеоігри, сприяє агресивній поведінці. Ці наукові підтверджені факти отримано в результаті лабораторних досліджень. Сутність їх полягала у тому, що зазвичай реципієнтам пропонували до перегляду фрагменти програм або ж з демонстрацією насильства, або тих, що спонукають, але без безпосереднього демонстрування насилля. Після цього їм надавали можливість продемонструвати агресивну поведінку стосовно будь-кого з оточення. У таких дослідженнях зазвичай застосовували електричний розряду, що регулюється, котрий, як вони заздалегідь знали, буде болючим. Загалом дослідники встановили, що індивіди, які дивилися програму, у якій мали місце елементи насилля, діяли більш агресивно, ніж ті, які переглянули звичайну програму.

Моніторинг лише одного телевізійного дня дає на невтішні висновки: по центральним каналам у доступний для молодшого школяра час демонструються зарубіжні мультиплікаційні фільми, в яких мають місце сцени вбивств, насильства, актів агресії, з великою кількістю тих спец прийомів, які ми роздивилися раніше («Людина – павук», «Черепашки –ніндзя», «Сімпсони», «Бакугани», «Губка Боб квадратні штани» та багато інших). Впродовж дня, зазвичай декілька годин поспіль на екрані з'являються намальовані чудовиська, кіборги виповзають з розвалених катакомб та влаштовують війну світів, у «добрій місії» їм допомагають скелети з зеленим волоссям та чорними губами, які іменуються жінками-красунями. Після побаченого у дитини порушуються моральні цінності, пріоритети, та звісно з'являються прояви агресивної поведінки.

Таким чином, після численних та тривалих досліджень, з використанням найрізноманітніших методів та прийомів, ступень впливу засобів масової інформації на агресивну поведінку дітейшкільного віку ще не з'ясований у повній мірі. Однак окремі аргументи і факти говорять на користь того, що засоби масової інформації, безумовно, спричиняють вплив на психіку дитини, зокрема, провокують її агресивну поведінку (особливо це помітно на прикладі дітей молодшого шкільного віку).

РОЗДІЛ 2

Дослідження особливостей негативного впливу засобів масової інформації на прояви агресивності молодших школярів

2.1 Методи й організація емпіричного дослідження

Вибірка складалась з 40 респондентів, учнів Херсонської гімназії №3, віком від 8 до 10 років. Дослідження проводилося у жовтні 2019 року. У ньому використовувалися наступні методики: «Кактус» графічна методика М.А. Панфілової (дод. А). При проведенні даної методики досліджується емоційно-особистісна сфера дитини. З її допомогою можна визначити, чи схильна дитина до агресії, наскільки вона інтенсивна і на що спрямована. Методика «Кактус» застосовується психологами в роботі з дітьми старше трьох років, тому що необхідно, щоб дитина вміла добре тримати в руках олівець і малювати. Ми використовували її до і після перегляду мультфільмів по телебаченню. Після тренінгової програми ми використали методику «Неіснуюча тварина» (дод. Б), вона належить до проєктивних методик. Виконуючи малюнок, дитина через рухи руки, яка малює малюнок, виявляє певний зміст своєї психіки. Звичайно, це не відображує всю складність психічного світу особи, але деякі прояви її виявляє. Тому ця методика також допоможе нам визначити рівень та прояви агресивності у молодших школярів, їх взаємодію із соціумом та найближчим оточенням.

Для виявлення стану емоційної сфери дитини, ми провели дослідження за методикою «Кактус» графічна методика М.А. Панфілової та отримали такі результати до перегляду мультфільму:

- більшість дітей (а це 70%) намалювали малюнок в яскравих кольорах, без різких нажимів, в цих дітей майже або зовсім не

має гілок, навіть, присутні квіточки, в них загалом малюнки в центрі листка, він в горщику на підвіконні. Це свідчить про те, що у дітей немає проявів агресивності, вони відчувають себе спокійно, захищено.

- в інших 30% дітей кактуси поодинокі, мають багато гілок, обведені та заштриховані, в сірих та чорних тонах. Можливо, ці діти відчувають себе схвильовано, не відчувають захисту та мають певні прояви нервозності.

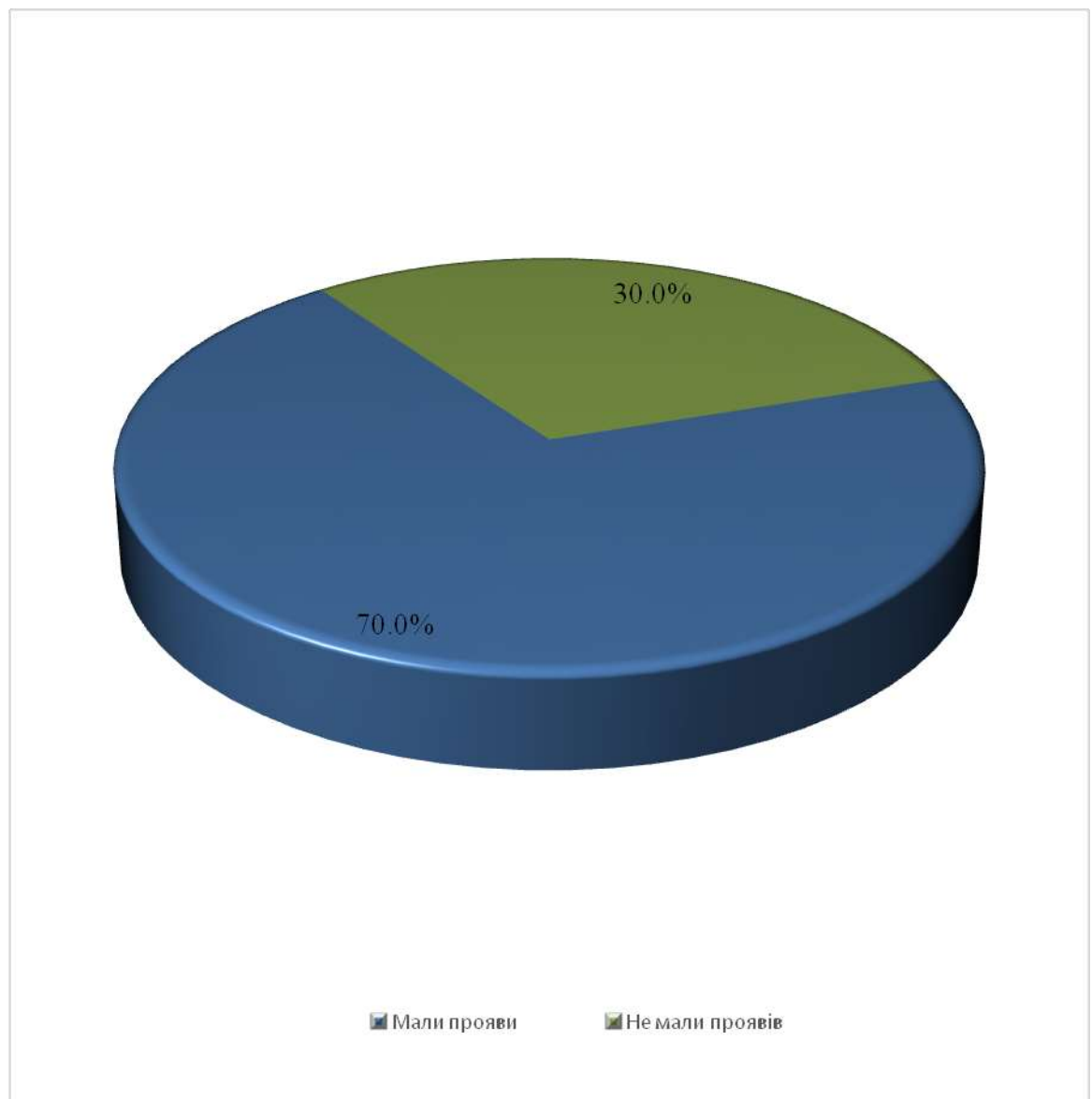

Рис. 2.1. Показники агресивності до перегляду мультфільму

Ми показували дітям популярний для них мультфільм «Маша та Ведмідь» протягом тижня та потім знову проаналізували результати за цією ж методикою:

- лише 20% дітей залишили свої показники в нормі. Вони знову намалювали кактуси з квіточками, в горщику та яскравими кольорами, що свідчить про те, що в них немає проявів агресивності та хвилювань.
- інші 80% намалювали кактуси в темно-синіх, чорних, темно-зелених кольорах. Під час роботи вони не могли всидіти на місці та концентруватись на роботу. Після прохань та зауважень відчували роздратованість. Це говорить про підвищений рівень агресивності у дітей.

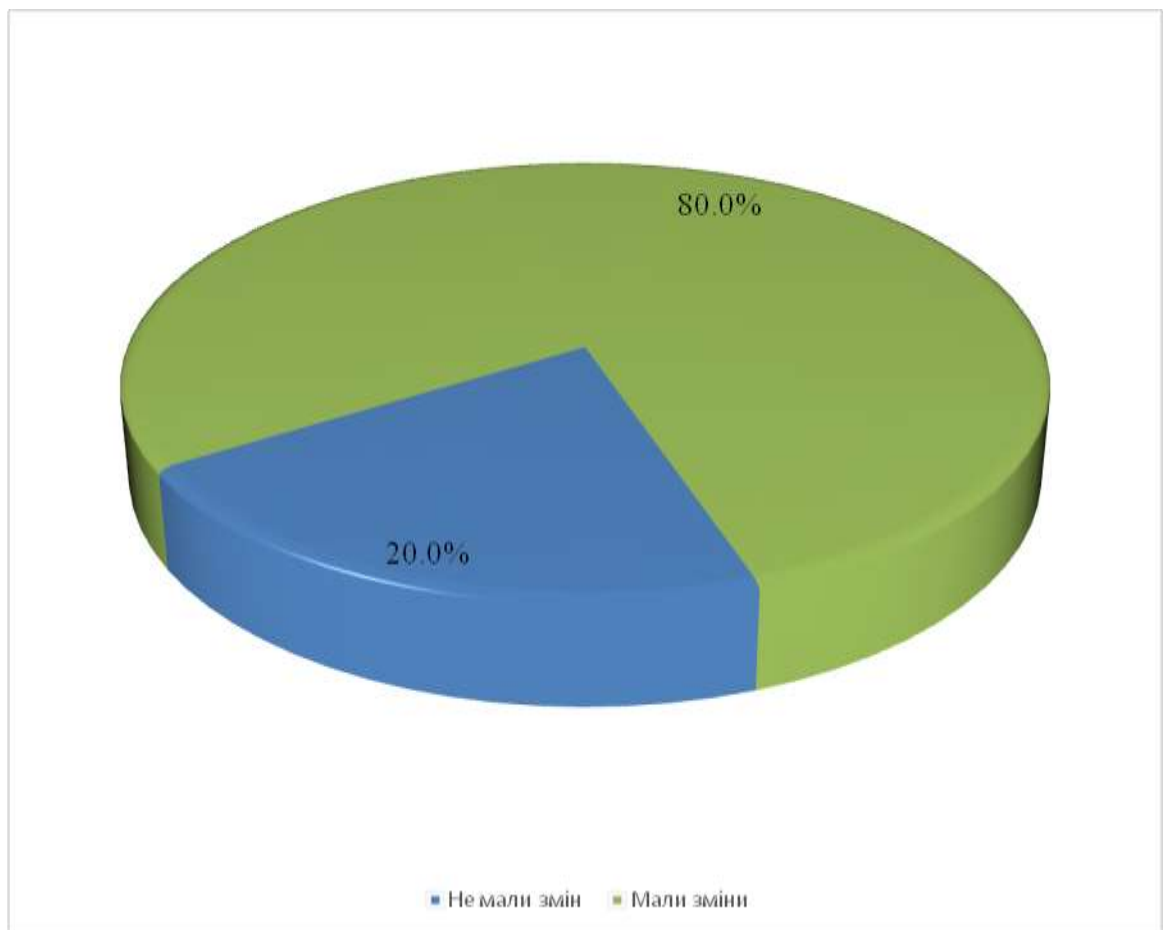

Рис. 2.2. Показники агресивності до перегляду мультфільму

Через те, що показник агресивності після перегляду мультфільму виріс, ми вирішили створити корекційний тренінг для подолання агресивної поведінки молодших школярів.

2.2. Програма психокорекції негативного впливу засобів масової інформації

Програма тренінгу корекції агресивності в учнів молодшого шкільного віку

Мета: формування установок на виявлення позитивних якостей; вміння уявити себе і увійти в первинний контакт з оточуючими; відновлення відчуття цінності власної особистості й підвищення самооцінки; зниження рівня тривожності, страху соціальних контактів; формування усвідомлення власних емоцій і почуттів інших людей розвиток емпатії; формування внутрішнього самоконтролю і вміння стримувати негативні імпульси тощо.

Кількість учасників: 20 осіб.

Кількість днів тренінгу: 5.

ДЕНЬ 1

1. Вступне слово (уявлення про роботу тренінгу, його цілей і завдань)

2. Прийняття правил: конфіденційність, «одного мікрофону», «піднятої руки» тощо.

3. Розминка «Емоції»

Мета: підтримка позитивної обстановки, розвиток емпатії.

Устаткування: листочки з емоціями.

Хід вправу: Учасникам роздаються емоції на листочках. Вони повинні показати емоцію, не називаючи її. Інші повинні вгадати, що це за емоція. Емоції: Байдужість, Натхнення, Захват, Гнів, Гордість,

Смуток, Заздрість, Переляк, Радість, Роздратування, Сміх, Спокій, Страх, Утома, Ейфорія.

Знайомство «Візитка»

Мета: знайомство учасників, презентація себе, встановлення міжособистісних відносин.

Обладнання: аркуш А4, маркери, ручки.

Хід вправи: Зараз ви повинні придумати і намалювати особистий логотип, свій девіз. Також можуть бути написані: П.І.Б. (Або прізвисько), хобі, характеристика, цікаве зауваження, факти і т.п.

Зворотній зв'язок.

Вправа «Побажання по колу»

Мета: встановлення зворотного зв'язку, аналіз досвіду, отриманого в групі.

Інструкція: Всі сидять в колі, і кожен по колу висловлює свої побажання спочатку одному, потім іншому і так всім учасникам тренінгу.

Зворотній зв'язок.

Рефлексія

Обговорення: Чи виправдалися побоювання або очікування? Що вам найбільше запам'яталося, сподобалося? Чи змінилося ваше уявлення про себе? Який досвід ви отримали для себе на даному тренінгу сьогодні? Що нового ви дізналися про себе? Які висновки ви зробили для себе?

ДЕНЬ 2

1. Вступне слово (уявлення про роботу тренінгу, його цілей і завдань)

2. Прийняття правил: конфіденційність, «одного мікрофону», «піднятої руки» тощо.

«Мій образ»

Інструкція: Вам слід уявити, що ви опинилися на іншій планеті, але не в якості людини, а якого-небудь предмета, тварини, птахи, рослини. Якими якостями і властивостями ви будете наділені, яке ваше призначення? 5 - 6 речень.

Рефлексія

Методика «Автопортрет»

Мета: виявлення індивідуально-типологічних особливостей людини.

Обладнання: 2 метра шпалер, фарби, пензлики.

Інструкція: намалуйте свій автопортрет.

Рефлексія.

Обговорення: Чи сподобався вам ваш малюнок? Ви хотіли б щось змінити? Що? Чому? Що заважає вам це зробити в житті?

Вправа «Чарівний стілець» (10 хвилин).

Інструкція: добровольцю пропонується сісти в середину кола і інші учасники по черзі говорять йому його позитивні якості.

Рефлексія.

Вправа «Сонечко з компліментами»

Інструкція: кожному учаснику дається листок, на якому вони малюють сонечко з кількістю промінчиків, що дорівнює кількості учасників тренінгу, потім пишуть на ньому своє ім'я та побажання собі, потім по сигналу ведучого починають передавати листки за годинниковою стрілкою, до тих пір, поки на всіх промінцях не будуть написані побажання.

Зворотній зв'язок.

Рефлексія.

Обговорення: Чи виправдалися побоювання або очікування? Що вам найбільше запам'яталося, сподобалося? Чи змінилося ваше уявлення про себе? Який досвід ви отримали для себе на даному тренінгу

сьогодні? Що нового ви дізналися про себе? Які висновки ви зробили для себе?

ДЕНЬ 3

Вступне слово (уявлення про роботу тренінгу, його цілей і завдань).

Прийняття правил: конфіденційність, «одного мікрофону», «піднятої руки» тощо.

Вправа «Легенда»

Інструкція: «Ми пропонуємо вам пофантазувати разом з нами. Уявіть, що ви дорослі люди. Вам 25 років, у вас є професія, місце роботи, можливо, сім'я. Зараз ваша задача придумати історію про те, що ви робили протягом найближчих 8-9 років. І ми пропонуємо вам постати цими людьми протягом всього нашого тренінгу».

Вправа «Відро для сміття».

Мета: позбавлення від негативних емоційних переживань.

Інструкція: На аркуші паперу кожен учасник має можливість намалювати те, що може викликати роздратування, агресію (річ, обставина, відносини та ін.) і викинути в прямому сенсі у відро для сміття.

Рефлексія.

Обговорення: Чи виправдалися побоювання або очікування? Що вам найбільше запам'яталося, сподобалося? Чи змінилося ваше уявлення про себе? Який досвід ви отримали для себе на даному тренінгу сьогодні? Що нового ви дізналися про себе? Які висновки ви зробили для себе?

ДЕНЬ 4

Вступне слово (уявлення про роботу тренінгу, його цілей і завдань).

Прийняття правил: конфіденційність, «одного мікрофону», «піднятої руки» тощо.

Розминка «Емоції».

Мета: підтримка позитивної обстановки, розвиток емпатії.

Обладнання: листочки з емоціями.

Хід вправу: Учасникам роздаються емоції на листочках. Вони повинні показати емоцію, не називаючи її. Інші повинні вгадати, що це за емоція. Емоції: Байдужість, Натхнення, Захват, Гнів, Гордість, Смуток, Заздрість, Переляк, Радість, Роздратування, Сміх, Спокій, Страх, Утома, Ейфорія.

«Шкура віслюка»

Мета: корекція самооцінки, зняття напруги у відносинах з іншими.

Зміст: Іноді ми відчуваємо себе краще за інших, а іноді – гірше. Але справжні герої відчують себе нарівні з оточуючими. Зараз ти спробуєш відчутти це.

Інструкція: Уяви, що ти потрапив в зачарований ліс і бродиш по ньому. Уяви, що всі інші герої гірші за тебе. Вони слабше, не такі розумні, не такі красиві. Тільки ти справжній герой. І не просто герой. А принц(принцеса) або навіть король(королева) чарівної країни. Як ти при цьому ходиш, що відчуваєш? (На виконання цього завдання дається 2-3 хвилини.). А тепер замри на мить. Уяви, що ти гірший за інших. На тобі тепер шкура віслюка. Її не так просто зняти. А всі навколо бачать тебе таким і сміються з тебе. Вони набагато сильніші, розумніші і красивіші. Як ти при цьому ходиш, що відчуваєш? Тепер зупинись і струсни руками та ногами, скинь чари.

Рефлексія: Які відчуття ви відчували, будучи королем? Чи є те, що неприємне в перевазі? Які переваги має шкура віслюка? А які недоліки? Які переваги дає рівноправність? Чи бували у вашому житті моменти, коли ви відчували себе королем? А коли у шкурі віслюка?

Обговорення: Чи виправдалися побоювання або очікування? Що вам найбільше запам'яталося, сподобалося? Чи змінилося ваше уявлення

про себе? Який досвід ви отримали для себе на даному тренінгу сьогодні? Що нового ви дізналися про себе? Які висновки ви зробили для себе?

ДЕНЬ 5

Вступне слово (уявлення про роботу тренінгу, його цілей і завдань).

Прийняття правил: конфіденційність, «одного мікрофону», «піднятої руки» тощо.

Вправа «Чарівні дзеркала»

Мета: формування позитивної Я-концепції, підвищення впевненості в собі, зниження тривожності.

Матеріали: кольорові олівці або фломастери, папір А4.

Інструкція: Учасникам пропонується намалювати себе в 3-х дзеркалах, але не простих, чарівних: в першому – маленьким і переляканим, у другому – великим і веселим, в третьому – безстрашним і сильним.

Рефлексія: Яка людина виглядає симпатичніше? На кого ти зараз схожий? Як яке дзеркало ти найчастіше виглядаєш в житті? На кого ти хотів би бути схожий? Які відчуття у тебе виникали в процесі малювання 3-х малюнків?

«Люстерко»

Мета: розвиток емпатії і рефлексії.

Інструкція: Учасники діляться на пари і встають обличчям один до одного. Один – ведучий, інший – ведений. Ведучий починає робити повільні рухи руками, ногами, тулубом під музику. Ведений відображає рухи партнера – як дзеркальний образ. Через 5 хвилин міняються ролями. Після закінчення завдання учасники діляться своїми відчуттями.

Рефлексія.

Обговорення: Чи виправдалися побоювання або очікування? Що вам найбільше запам'яталося, сподобалося? Чи змінилося ваше уявлення

про себе? Який досвід ви отримали для себе на даному тренінгу сьогодні? Що нового ви дізналися про себе? Які висновки ви зробили для себе?

2.3. Результати та аналіз емпіричного дослідження впливу ЗМІ на агресивність учнів молодого шкільного віку.

Корекційна програма по проблемі агресивної поведінки дітей молодшого шкільного віку дуже актуальна в наші дні так як зараз кількість агресивних дітей збільшується. Психологічні дослідження і практичні спостереження показують що у багатьох сучасних дітей все частіше зустрічаються різного роду проблеми і труднощі серед яких порушення поведінки є одним із перших місць. Агресивна поведінка розглядається як складне явище обумовлене безліччю причин насилу прогнозують і часто не піддається контролю. Порушення поведінки розглядаються як повторювані стійкі дії або вчинки включають головним чином агресивність деструктивної або асоціальної спрямованості.

Ось чому дуже важливо на даному етапі розвитку дитини допомогти йому подивитися на себе і однолітка з боку. Загальна тактика роботи з агресивними дітьми полягає в тому щоб поступово навчити дитину висловлювати своє незадоволення в соціально прийнятних формах.

Тривалість тренінгу: 1 година.

Кількість осіб: 2 групи по 10 осіб: контрольна та експериментальна.

У ході роботи ми провели діагностичні, консультативні та корекційні вправи, що були спрямовані на питання агресивності та її

проявів. Ми обрали дві вибірки контрольну та експериментальну групи осіб різної статі. Обидві групи складало по 50% досліджуваних (6 хлопців та 14 дівчат). Після проведення програми, ми знову провели діагностичну проєктивну методичку, яка дала змогу прослідкувати тенденцію та розвиток показників агресивності.

Результати дослідження контрольної групи після проведення тренінгу

Ми провели аналіз даних для порівняння з експериментальною вибіркою за методикою «Неіснуюча тварина» (рис.3). Результати дітей, які мали показники негативного впливу, а це 60% дітей з цієї вибірки, після перегляду мультфільму, знизились. Ті діти, які не мали показників впливу (20%), також показали відсутність змін. У малюнках цих дітей прослідковується спокій, врівноваженість. Тварина не агресивно поводить з оточенням, має друзів, їсть лише траву або овочі й фрукти. Малюнок без додаткових штрихів, натиск помірний, кольори нейтральні або яскраві та позитивні. Тварина не ховається, а легко йде на контакт. В бесіді діти вели себе адекватно, відкрито, спокійно відповідали на питанням. Є також діти (20%), які мали показники агресії під час перегляду мультфільму та їх показники залишились такими ж. Ми не припинили показувати мультфільм цим дітям, вони також не змінились. Тварину малювали схожу на людину, деякі навіть зазначали, що вона «Як Маша», були непосидючі та неухажні.

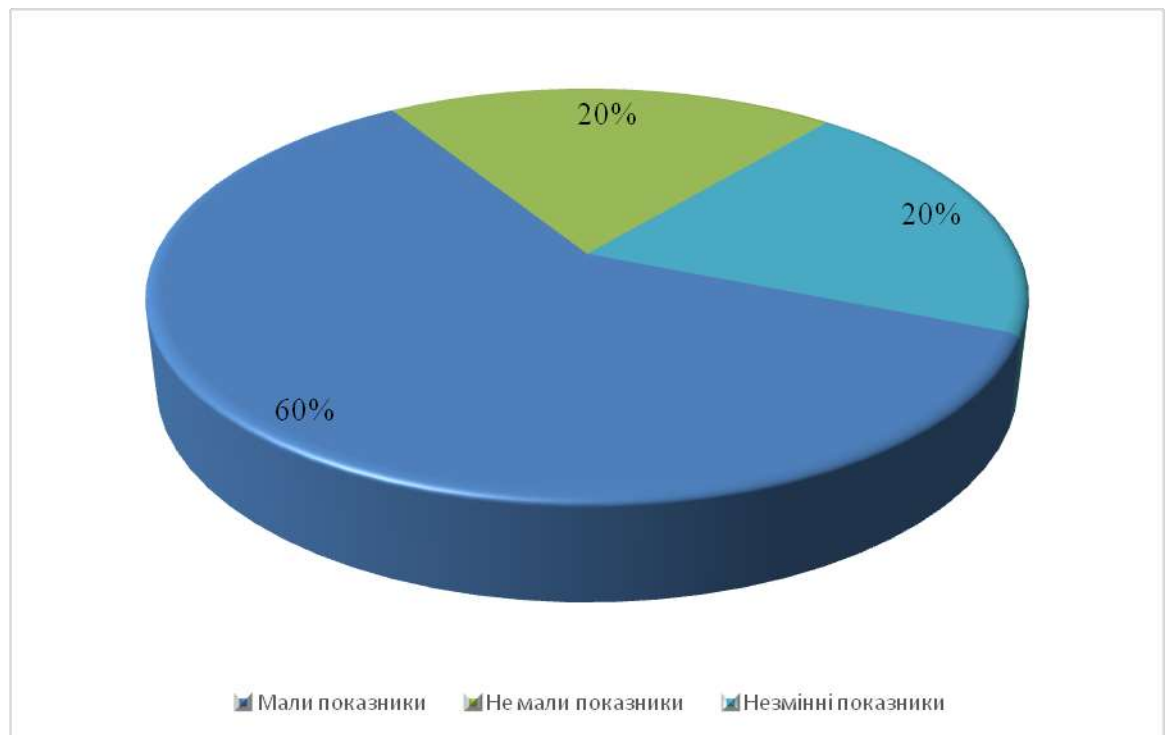

Рис. 2.3. Результати дослідження контрольної групи після проведення тренінгу

Результати дослідження експериментальної групи після проведення тренінгу

Ми провели тренінг з школярами. Після цього, було дослідження за методикою «Неіснуюча тварина» (рис.4), за якою усі діти, навіть ті, у яких не було проявів агресивності зазначили, що відчувають себе більше позитивно. Малюнки усі діти намалювали в яскравих кольорах, в центрі листа, з підписами. Тварина весела, має друзів, спокійна, вміє відпочивати та гуляти. Їсть овочі та фрукти, усім допомагає. Сам малюнок без штрихів, натисків, має чіткі лінії, без наведення. В бесіді діти зазначили, що їм цікаво було малювати тварину. Вони виявили високий рівень самоконтролю. Також ми відібрали з цієї вибірки 30% дітей, яким ми припинили показувати мультфільм паралельно з тренінгом. Їх показники були ще більш позитивними. Батьки зазначили,

що дитина почала вмикати не мультфільми, а якісь пізнавальні канали. Вони захотіла вчитися, читати, мала мотивацію до спілкування.

Порівнявши результати за методиками до і після тренінгу, ми можемо зробити висновок, що показники агресивності зменшились у тих дітей, яким ми перестали вмикати мультфільм або провели тренінговекорекційне заняття. Тобто, по-перше, негативний вплив від ЗМІ є. Мультфільми дуже впливають на психіку дітей, підвищуючи ті показники, які розвиваються в мультфільмі. В «Маша та Ведмідь» показники знущання та агресії присутні та мають високий рівень. По-друге, після проведення, навіть, повчальної бесіди діти вже припиняють певні прояви агресії. Можна допустити, що батьки не розмовляють з дітьми на цю тему. Ми також провели з батьками профілактичну бесіду та надали їм рекомендації ц подоланні агресії.

За результатами проведених методик, ми можемо зробити припущення, що однією з причин виникнення високих показників агресії у дітей молодшого шкільного віку є вплив засобів масової інформації.

С. Сміт та Е. Доннерштейн виокремлюють два основних методи пом'якшення несприятливих впливів медіа-насильства, які можуть бути (та вже були в обмеженій кількості) застосовані для протидії згубному впливу медіа-насильства - це критичне бачення та ініціативи ЗМІ. Критичне бачення передбачає, що глядач навчився розуміти, яким саме чином зображується насильство в мас-медіа. Важливими навичками тут є можливість розпізнавати вимишлені та реальні зображення, визначати не реалістичність насильства, при якому у жертви відсутня біль та пошкодження, засвоєння альтернативних агресивним способів вирішення конфлікту. В якості рольових моделей, демонструючи приклад критичного відношення до зображуваного у засобах масової інформації насильства, може виступати спільний перегляд програм дорослими і дітьми [34].

Другий підхід до зменшення негативного впливу відео культури стосується самої медіа-індустрії. Є необхідним звернути увагу ЗМІ на питання соціально-психологічних наслідків трансляції насильства та агресивної поведінки, а також організувати цикл трансляцій присвячених кримінологічній та віктималогічній профілактиці насильства в сім'ї.

Ініціативи ЗМІ можуть проявлятися у формі самостійно взятого на себе обов'язку добровільного контролю зображуваного на екрані насильства, що має на увазі як заміну відповідних програм, так і перевірку передач на наявність у них сцен відкритого насильства. Крім того, може створюватися спеціальна медіа-продукція, яка має на меті проінформувати глядачів про негативний вплив зображення деяких видів та форм агресії та насильства.

ВИСНОВКИ

При виконанні наукової роботи, ми дійшли таких висновків:

1) Розглянувши теоретичні відомості понять, ми визначили, діти з проявами агресивності не можуть обійтися без кваліфікованої допомоги дорослих. Провідна діяльність у молодшому шкільному віці – навчальна. Як основну потребу в період початкового навчання виділяють потребу в суспільно значущій діяльності, якою і є навчання у школі. Попри те, що дитину, як правило, готують до навчання у школі, сама шкільна ситуація є стресовою, і для адаптації до неї дитині необхідний якийсь час. Проблеми з адаптацією також можуть вплинути на прояви агресивності. Розглядаючи проблему впливу телебачення та Інтернету на підростаюче покоління, слід враховувати, що діти отримують інформацію переважно з телевізора, а саме – дитячих розважальних програм, телепередач, мультфільмів. Всі ці компоненти можуть впливати на прояви агресивності дітей. Після численних та тривалих досліджень багатьох вчених, з використанням найрізноманітніших методів та прийомів, ступень впливу засобів масової інформації на агресивну поведінку дітей шкільного віку ще не з'ясований у повній мірі. Однак окремі аргументи і факти говорять на користь того, що засоби масової інформації, безумовно, спричиняють вплив на психіку дитини, зокрема, провокують її агресивну поведінку (особливо це помітно на прикладі дітей молодшого шкільного віку).

2) Ми визначили актуальний показник агресивності за методикою «Кактус» (вибірка була для виявлення стану емоційної сфери дитини). Більшість дітей намалювали малюнок в яскравих кольорах, без різких натисків. Вони не мали проявів агресивності, вони почувають себе спокійно, захищено. Ті діти, що мали кактуси поодинокі, обведені та заштриховані, в сірих та чорних тонах, почували себе схвильовано, не

відчуваючи захисту. Після перегляду мультфільму «Маша та Ведмідь» протягом тижня більшість дітей змінили свої показники на агресивні. Вони намалювали кактуси в темно-синіх, чорних, темно-зелених кольорах. Під час роботи вони не могли всидіти на місці та концентруватись на роботу. На зауваження не звертали увагу.

3) Порівнявши результати за методиками до і після тренінгу, ми можемо зробити висновок, що показники агресивності зменшились у тих дітей, яким ми перестали вмикати мультфільм або провели тренінговекорекційне заняття. Тобто, по-перше, негативний вплив від ЗМІ є. Мультфільми дуже впливають на психіку дітей, підвищуючи ті показники, які висвітлюються в мультфільмі. В «Маша та Ведмідь» показники знущання та агресії присутні та мають високий рівень. По-друге, після проведення, навіть, повчальної бесіди діти вже припиняють певні прояви агресії. Можна допустити, що батьки не розмовляють з дітьми на цю тему.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Агрессия у детей и подростков: Учебное пособие / под ред. Н.М. Платоновой. – СПб.: Речь, 2004 – 336 с.
2. Айхорн А. Трудный подросток. - М.: Академия, 2001. — 336 с.
3. Бандура А. Подростковая агрессия. Изучение влияния и семейных отношений. – М.: Просвещение, 1999.- 202 с.
4. Бэрн Р. Агрессия : учеб. пособ. / Р. Бэрн, Д. Ричардсон. ; пер. с англ. С. Меленевская, Д. Викторова, С. Шпак. – СПб. : Питер, 2001. – 352 с.
5. Гончаренко С. У. Український педагогічний енциклопедичний словник / С. У. Гончаренко. – [Видання друге, доповнене й виправлене]. – Рівне : Волинські обереги, 2011. – С. 55-59.
6. Жить с агрессивными детьми. / – М.: Просвещение, 1997. –122 с
7. Жук Ю. О. Моніторинг рівня навчальних досягнень з використанням Інтернет-технологій: монографія / Биков В. Ю., Богачков Ю. М., Жук Ю. О. / за ред. В. Ю. Бикова, член.-кор. АПН України, д. тех. наук, проф.; Ю. О. Жука, канд. пед. наук, доц. – К. : Педагогічна думка, 2009. – С. 12-18.
8. Иткин В. Что делает мультипликационный фильм интересным? / В. Иткин // Искусство в школе. – 2016. – № 1. – С. 50-54.
9. Імбер В. І. Педагогічні умови застосування мультимедійних засобів навчання у підготовці майбутнього вчителя початкових класів : автореф. дис. на здобуття вчен. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / В. І. Імбер. – Вінниця, 2014. – С. 7-8.
10. Казаков Ю. М. Педагогічні умови застосування медіаосвіти в процесі професійної підготовки майбутніх учителів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. : 13.00.04 – теорія

- та методика професійної освіти / Ю. М. Казаков – Луганськ, 2013. – С. 1-2.
11. Квашук О. В. Сприймання дітьми молодшого шкільного віку телевізійної інформації агресивно-насильницького змісту. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». 2010. Вип. 14. С. 158-166.
  12. Козырева Л. Г. О социально-психологических особенностях детской киноаудитории / Л.Г. Козырева // Юный зритель. Проблемы социологии кино. – М. : Искусство, 2014. – 71 с.
  13. Корнєв В. П. Використання інформаційно-телекомунікаційних технологій : зб. наук. праць / В. П. Корнєв – К. : ДНВП : «Картографія», 2015. – С. 50–53 с.
  14. Левитов Н.Д. Психические состояния агрессии // Вопросы психологии - №6/1967. – с.18-21
  15. Лоренц К. Агрессия (так называемое “зло”). — М.: Арко, 1994. — 269 с.
  16. Маховская О. И. Телемания: болезнь или страсть / Ольга Ивановна Маховская. – М. : Вильямс, 2007. – Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. – № 13 (272). – Ч. I. – 2013. – С. 30-34.
  17. Можгинский Ю.Б. Агрессия: эмоциональный и кризисный механизм. – СПб.: Питер, 1999. – 204 с.
  18. Музрукова Т.Г., Нечаева И.В. Краткий словарь иностранных слов.- М.: Рус.яз., 1995.395с.
  19. Назаров М.М. Массовая коммуникация и общество. – М.: Аванти плюс, 2004. – 428 с.
  20. Овчарова Р. В. Практическая психология образования: Учеб. пособие для студ. психол. фак. университетов. — М.: Издательский центр «Академия», 2003. — 448 с.

21. Олексюк Н. В. Актуальність використання мультимедійних засобів у попередженні агресивної поведінки молодших школярів. Інформаційні технології і засоби навчання. 2014. Т. 43. Вип. 5. С. 128-139.
22. Павелків В. Р. Психологічний аналіз змісту та типології проблеми агресивності у психологічній науці [Електронний ресурс] / В. Р. Павелків // Психологія: реальність і перспективи. – 2013. – Вип. 2. – С. 139-143.
23. Петрунько О. Діти і медіа: соціалізація в агресивному медіа середовищі: Монографія / Ольга Володимирівна Петрунько. – Полтава : Укрпромторгсервіс, 2014. – С. 140-145.
24. Пінчук О. П. Актуальні проблеми використання засобів мультимедійних технологій в основній школі / О. П. Пінчук // Нові технології навчання : наук.-метод. зб. / [Кол. авт.]. – К. : Інститут інноваційних технологій і змісту освіти, 2017. – Вип. 47. – С. 107–111.
25. Платонова Н. М. Агрессия у детей и подростков : учеб. пособ. / Платонова Н. М. – СПб. : Речь, 2016. – С. 99-103.
26. Попова О. М. Прояви вербальної агресії у ЗМІ [Електронний ресурс] / О. М. Попова, Л. М. Солодун // Молодий вчений. – 2016. – № 3. – С. 654-658.
27. Попович І. С. Оптимізація розвитку соціально-психологічних очікувань у студентській групі. Херсон: ВАТ «ХМД», 2013. 204 с.
28. Попович І. С. Психологія соціальних очікувань особистості: методологія, теорія і практика: навч.-метод. посіб. Херсон: ОЛДІ-ПЛЮС, 2019. 158 с.
29. Сила телевидення. Обзорсеминара // ПОЛІС.- № 6/1994 - с. 20-26
30. Сітцева М. В. Моральний розвиток дитини засобами мультиплікації в умовах агресивного медіа-простору / М. В. Сітцева // Вісник

Луганського національного університету імені Тараса Шевченка.
Педагогічні науки. – 2013. – № 13(1). – С. 32-37.

31. Смирнова Т. П. Психологическая коррекция агрессивного поведения детей. Серия «Психологический практикум» / Смирнова Т. П. – Ростов н/Д : «Феникс», 2014. – С. 89-91.
32. Сучасні технології електронних мультимедійних видань : [зб.наук.праць / наук. ред. Пушкарь О. І.]. – Харків : ВД «ІНЖЕК», 2011. – С. 112-113.
33. Тимошок А. В. Агрессивное поведение детей дошкольного возраста [Текст] // Современная психология: материалы Междунар. науч. конф. – Пермь: Меркурий, 2012. – С. 25-27.
34. Castells P. Los niños víctimas de la violencia en TV, Los análisis de ABC, 1993.
35. Eron, L. D. (1987). The development of aggressive behavior from the perspective of a developing behaviorism. *American Psychologist*, 42(5), 435–442.

ДОДАТКИ

Додаток А

ПРОЕКТИВНА МЕТОДИКА «КАКТУС»

Автор методики – Панфілова М. А.

Мета: дослідження емоційно-особистісної сфери дитини, виявлення наявності агресії, її направленості і інтенсивності.

Методика призначена для роботи з дітьми старше 3 років.

Процедура: при проведенні діагностики видається аркуш паперу форматом А4, простий олівець, кольорові олівці. Після того, як дитина намалювала малюнок, їй задають питання, відповіді які допоможуть уточнити інтерпретацію.

Інструкція: «На аркуші паперу намалюй кактус – таким, яким ти його собі уявляєш».

Запитання:

1. Цей кактус домашній або дикий?
2. Цей кактус сильно колеться? Його можна помацати?
3. Кактусу подобатися, коли за ним доглядають, поливають, удобрюють?
4. Кактус росте один або з якою-небудь рослиною по сусідству? Якщо зростає з сусідом, то, яка це рослина?
5. Коли кактус підросте, то, як він зміниться (голки, обсяг, відростки)?

Інтерпретація:

Агресивність – наявність голок, особливо їх велика кількість. Сильно стирчать, довгі, близько розташовані один до одного голки відображають високий ступінь агресивності.

Імпульсивність – уривчасті лінії, сильний натиск.

Егоцентризм, прагнення до лідерства – великий малюнок, розташований в центрі листа.

Невпевненість у собі, залежність – маленький малюнок, розташований внизу аркуша.

Демонстративність, відкритість – наявність виступаючих відростків в кактусі, химерність форм.

Скритність, обережність – розташування зигзагів по контуру або всередині кактуса. Наявність западин і вгинань свідчить про скритність, такий малюк говорить куди менше, ніж знає.

Оптимізм – зображення «радісних» кактусів, використання яскравих кольорів у варіанті з кольоровими олівцями.

Тривога – переважання внутрішнього штрихування, переривчасті лінії, використання темних кольорів у варіанті з кольоровими олівцями.

Жіночність – наявність м'яких ліній і форм, прикрас, квітів.

Якщо кактус має опуклості – значить, дитина відкрита і простодушна.

Екстравертованість – наявність на малюнку інших кактусів або квітів.

Прагнення до домашнього захисту, почуття сімейної спільності – наявність квіткового горщика на малюнку, зображення домашнього кактуса.

Відсутність прагнення до домашнього захисту, почуття самотності – зображення дикоростучого, пустельного кактусу.

Чим яскравіший кактус – тим більш життєрадісним є досліджуваний. Якщо ж він похмурий і в малюнку переважають темні тони – значить, необхідно якщо не бити на сполох, то хоча б дізнатися причину.

Розміщення на аркуші. Малюнок у центрі означає нормальний рівень самооцінки, відсутність незадоволеності своїм становищем і якихось особливих домагань. Чим сильніше малюнок зрушується вгору, тим вища самооцінка, і відповідно,

чим нижче малюнок – тим менше впевненості в собі. Зрушення вліво означає – присутність в характері рис інтроверта, вправо – схильність до екстраверсії. Розмір кактуса також має значення, чим крупніший малюнок, тим більш вираженим є прагнення до лідерства, наполягання на своїй думці як єдиній вірній.

Характеристика ліній і сили натиску на олівець. Тут слід зазначити, що чим сильніший натиск на олівець, уривчастість ліній, використання внутрішнього штрихування, тим більше автор малюнку схильний до імпульсивності, тривожності, пригніченості настрою. Більш тонкі лінії, певна «легкість» натиску, вільність ліній в малюнку, присутність елементів, що додають кактусу привабливість, позитив, що викликають симпатію говорять про більш поступливий, м'який характер особистості, почуття гумору, позитивний настрій, відкритість. Наявність зигзагів, різких виступів розглядається як замкнутість, обережність. Необхідно звернути увагу безпосередньо на форму кактуса. Хитромудра, химерна і вітіювата форма говорить про демонстративність.

Домашній або дикоростучий? Подивіться як росте кактус. Якщо він намальований у квітковому горщику, то це інтерпретується як бажання домашнього затишку, прагнення до створення сім'ї, орієнтування на будинок, сімейне вогнище. Відповідно дикий, неокультурений, намальований в пустелі кактус уособлює собою самотність усвідомлено вибрану або вимушену. Якщо кактус «росте» на малюнку «з нізвідки», тобто відсутня навіть найменша основа – значить і в реальності немає опори у вигляді домашнього затишку, людина, можливо, не планує створення сім'ї або має будь-які труднощі, проблеми з близькими людьми і підсвідомо відчуває неприйняття, відторгнення, брак домашньої захищеності.

Наявність голок (один з найважливіших елементів). В реальності кактуси в залежності від видів можуть мати довгі, гострі і рідкісні голки; більш короткі і часті; дуже короткі, які практично не колються. На цьому і будується трактування малюнку. Чим довше, більше за кількістю і гостріші голки, тим вороже, агресивніше в спілкуванні характер автора «кактусу». Але в той же час голки можуть розглядатися як певного роду захист від навколишнього середовища, необхідний для збереження цілісності особистості. Все залежить від того наскільки голкам приділена увага, чи зроблений акцент на них за допомогою штрихування, сильного натиску або інших елементів.

Наявність «діток» на кактусі. Є думка, що «дітки» на кактусі позначають насправді дітей, або вже наявних, або планованих в майбутньому. Найчастіше «дітки» зустрічаються на «одомашнених» кактусах, що вже означає прагнення до створення сім'ї.

Присутність додаткових елементів. Це можуть бути написи, підписи під малюнками, пояснення, а також інші тварини, рослини і т.д. Ці додаткові елементи мають важливе значення для характеристики малюнка в цілому, вони дають можливість тлумачити його більш повно і точно.

Додаток Б

ПРОЕКТИВНА МЕТОДИКА «НЕІСНУЮЧА ТВАРИНА»

Виконуючи малюнок, людина через рухи руки, що малює малюнок, виявляє певний зміст своєї психіки. Звичайно, це відображення не окреслює всю складність психічного світу особи, але деякі прояви її виявляє.

Інструкція: Розслабтесь, прислухайтеся до своєї інтуїції, дайте волю своїй фантазії та вигадайте і намалюйте неіснуючу тварину і назвіть її неіснуючим ім'ям. «Відпустіть» свою руку, дозвольте їй малювати ніби самій по собі. Малюнок виконується на окремому аркуші матового паперу, бажано олівцем середньої м'якості.

Інтерпретація:

Розміщення малюнка. У нормі малюнок розміщується посередині вертикально розташованого аркуша.

Розміщення малюнка ближче до верхнього краю (чим ближче, тим більше виявлена якість) говорить про високу самооцінку, незадоволеність своїм місцем в суспільстві, недостатнє визнання оточуючими, прагнення до самоствердження.

Розміщення малюнка в нижній частині – зворотна характеристика: невпевненість в собі, низька самооцінка, пригніченість, нерішучість, незацікавленість в своєму місці в суспільстві, у визнанні, відсутність бажання самостверджуватися в соціумі.

Інтерпретація деталей малюнка. При розгляді окремих деталей малюнка загальний підхід до інтерпретації такий: певна якість більш виявлена, якщо:

- ця деталь вималювана особливо ретельно;
- цих деталей декілька;

- ця деталь збільшена в розмірах відносно інших.

Якщо певної деталі на малюнку немає, її зображення не досить виразне, деталь мала за розміром – дана якість відсутня або слабо виявлена.

Голова (або деталь, що її заміняє). Положення: голова повернена вправо (відносно того, хто малює) – прагнення до діяльності, майже все, що планується, – здійснюється, або, принаймні, починає здійснюватися (хоч, можливо, і не доводиться до кінця). Людина активно прагне реалізації своїх планів.

Голова повернена вліво – прагнення швидше міркувати, ніж щось робити. Це не людина дії: лише незначна частина її задумів реалізується або хоча б починає реалізовуватися. Часто такій людині притаманні страх перед активними діями і нерішучість.

Положення “анфас” – зображення “дивиться” на глядача – трактується як егоцентризм, перебільшена увага досліджуваного до власного “я”, своїх проблем.

Окремі деталі голови, що відповідають органам чуття (вуха, рот, очі).

Вуха – зацікавленість інформації щодо власного “я”, в оцінці себе людина переважно орієнтована на думки і оцінки оточуючих.

Рот. Відкритий рот в поєднанні з язиком, без промальовування губ, інтерпретується як велика мовна активність (балакучість).

Наявність губ – як чуттєвість. Відкритий рот без промальовування язика і губ, особливо заштрихований, – легкість виникнення недовіри, страхів. Рот з зубами – словесна агресивність (людина огризається, задирається, є грубіяном у

відповідь на звертання). Закритий рот круглої форми – боязкість, тривожність.

Очі – це символ властивого людині переживання страху, який часто не усвідомлюється людиною. Про це говорить різке промальовування райдужки, сильний нахил олівця при виконанні малюнка очей. Якщо зображені вії – людина демонстративна, любить бути в центрі уваги, “працює на публіку”, зацікавлена в тому, щоб оточуючі були в захопленні від її зовнішності, манери одягатися, людина надає занадто великого значення враженню, яке вона справляє на оточуючих. У чоловіків це часто є проявом жіночих рис у характері.

Непропорційно збільшений розмір голови – показник того, що людина цінує інтелект, ерудицію в собі та інших.

Рот, особливо зображений у вигляді гострих кутів, – агресія. Якщо роги поєднуються зі щетиною, панцирем, – агресія носить захисний характер. Якщо ж вони зображені разом з нігтями, голками, іншими знаряддями нападу, – агресія носить спонтанний наступальний характер.

Грива, шерсть, подоба зачіски – чуттєвість, підкреслення своєї статті, орієнтація на свою сексуальну роль. Про розвинену сексуальність, аж до фіксації на проблемах сексу, говорить наявність на малюнкові деталей, що стосуються статевих ознак: вимені, грудей, особливо при людиноподібній фігурі (іноді людина не наважується їх зображувати, орієнтуючись на етичні норми пристойності–непристойності, в такому випадку можна запитати, чи хотілось людині їх малювати).

Пір’я – прояв бажання до самовиправдання, до демонстративності.

Несуча, опорна частина фігури тварини (ноги, лапи, іноді – постамент). Масивність цієї частини тіла свідчить про

грунтовність, обдуманість, переважання раціонального над емоційним при ухваленні рішень, формуванні думки, висновків; взагалі опора на істотні положення і значущу інформацію. Слабка вираженість або відсутність опорної частини фігури свідчать про поверховість думок, легковажність у висновках, іноді імпульсивність в ухваленні рішень. Характер з'єднання ніг з корпусом – точне, ретельне, або недбале, ноги слабо з'єднані чи зовсім не з'єднані з корпусом – свідчить про наявність, або, навпаки, відсутність контролю за міркуваннями, висновками, рішеннями. Однотипність чи односпрямованість форми ніг, лап, будь-яких елементів опорної частини – стандартність, банальність думок, рішень. Різноманітність у формі і положенні цих деталей – оригінальність, нестандартність думок, суджень, самостійність, творче начало (виявляється в незвичній формі цих елементів).

Частини, що є виступаючими з фігури. Можуть бути функціональними чи такими, що прикрашають тварину (крила, додаткові ноги, щупальця, деталі панцира), – свідчать про прагнення до охоплення різних галузей людської діяльності, впевненість у собі, допитливість, про бажання брати участь у якомога більшому числі справ інших людей, про завоювання собі місця під сонцем, іноді – про нерозбірливий вчинок оточуючих. Деталі, що прикрашають (бантики, завиті кучері, квіточки, парасольки), вказують на демонстративність, на бажання привернути увагу оточуючих, манірність.

Хвости. Виявляють ставлення до власних дій, рішень, висновків, до своєї словесної продукції. Позитивне або негативне забарвлення цього ставлення виражене положенням хвоста (або хвостів): вгору – впевненість, позитив, бадьорість;

вниз – незадоволеність, сумнів у власній правоті, жалкування щодо зробленого, сказаного, розкаяння.

Хвости повернені вправо – це оцінка своїх дій і поведінки.

Хвости вліво – ставлення до своїх думок, рішень, до втрачених можливостей, до власної нерішучості.

Контури фігури. Звертається увага на наявність чи відсутність виступів (шипів, панцирів, голок), промальованість контуру, наявність плям, затемнень. Якщо на малюнку багато гострих кутів – це прояви агресивності. Затемненість, зафарбовування контурної лінії – наявність страху і тривоги. Про підозрілість, побоювання свідчить наявність щитів, заслонів, подвоєння лінії контуру.

Недбалість, неакуратність, стереотипність ліній говорить про відповідні якості людини. Наявність виправлень, перемальовувань можуть свідчити про те, що людина не приймає себе такою, яка вона є.

Загальна енергія. Оцінюється кількість зображених деталей – зображена тільки необхідна кількість щоб дати уявлення про вигадану неіснуючу тварину (голова, тіло, кінцівки; або тіло, хвіст, крила), чи має місце щедре зображення не тільки необхідних, але й ускладнювальних конструкцій додаткових деталей. Чим більше складових частин і елементів, тим вища енергія. Якщо мало, тільки необхідні, – відсутність енергії, втома, можливе хронічне захворювання. Про це також свідчить характер лінії – слабка павутиноподібна лінія. Жирна з натиском лінія свідчить про наявність тривожності, особливо, якщо це різко продавлені лінії, видимі навіть на зворотному боці листа – це різка тривожність. Важливо звернути увагу на те, яка деталь так намальована, – це допоможе зрозуміти, з чим пов'язана тривога.

Загальна оцінка тварини. Тварини діляться на тих, що загрожують; тих, що бояться, та нейтральних. Тварина є уособленням людини, виявляє ставлення до себе, свого “я”, уявлення про своє становище у світі, свою значущість або її відсутність, тобто тварина представляє того, хто малює, в залежності від характеру того, на кого схожа людина (подібні до лева, бегемота, птаха, равлика, мурах, білого собаки, зайця, комашки, слона і т. ін.).

Схожість намальованої тварини людині, починаючи з постави тварини на дві лапи, замість чотирьох і закінчуючи “одяганням” тварини в людський одяг (штани, спідниці, плаття), включаючи схожість морди на обличчя, ніг і лап – на руки, свідчить про емоційну незрілість, “дитячість” в характері і поведінці відповідно до ступеня “олюднення” тварини.

Механізм схожий на алегоричне значення тварин і їх характерів у казках, притчах.

Рівень агресивності виявляється кількістю, характером (гострі чи тупі) кутів на малюнку. Особливо вагомі при цьому прямі знаряддя агресії – кігті, зуби, дзьоби.

Якщо загальний контур фігури близький до кола (особливо нічим не заповненого), то це символізує прагнення до замкнутості, потайливості, закритості внутрішнього світу, небажання розкриватися перед іншими, або ж небажання здійснювати це дослідження. Такі малюнки дають, зазвичай, мало даних для аналізу.

Якщо на малюнку в тіло тварини вмонтовані механічні частини (танкові гусениці, пропелер, електролампа замість ока, антени), це може свідчити про наявність у людини шизоїдного радикала (більш докладну інформацію щодо цієї особливості можуть

дати дослідження акцентуацій характеру за відповідними методиками).

Творчі можливості виявляються кількістю елементів, що поєднані у фігурі: про банальність, відсутність креативності свідчать варіанти, коли зображена існуюча істота (людина, кінь, собака, риба), до якої приєднується певна деталь, взята від іншого створіння (кішка з крилами, риба з пір'ям, собака з плавниками). Творче начало, креативність переважає при зображенні фігури, що складається з багатьох елементів, що притаманні різним істотам.

В назві можуть бути поєднання змістовних частин («заєць, що літає», «бегемот», «мухо жер» і т. п.). Інший варіант – словотворення з книжно-науковим, іноді латинським суфіксом або закінченням («ратолетиус» і т. п.). Перше свідчить про раціональність, конкретність при орієнтуванні й адаптації; друге – про демонстративність, спрямовану головним чином на показ власного розуму, ерудиції, знань. Зустрічаються назви як набір літер без жодного смислу («ляліє», «лиошана», «гратекер» тощо), що свідчать про легковажне ставлення до оточуючих, ігнорування сигналів небезпеки, наявність в оточуючому світі критеріїв в основі мислення, перевагу естетичних елементів у емоційних думках над раціональними.

Спостерігаються іронічно-гумористичні назви («риночурка», «пузиренд» і т. п.) – це відповідає іронічно-поблажливому ставленню до оточуючих. Про інфантильність, дитячість свідчать назви, що мають елементи, які повторюються («тру-тру», «лю-лю», «кус-кус» і т. ін.). Схильність до фантазування виявляється звичайно подовженими назвами («аберосинотиклирон», «гулобарниклета-миєшиния» тощо).

Додаток В

КОДЕКС АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ

КОДЕКС АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ ЗДОБУВАЧА ВИЩОЇ ОСВІТИ ХЕРСОНЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Я,

учасник(ця) освітнього процесу Херсонського державного університету, **УСВІДОМЛЮЮ**, що академічна доброчесність – це фундаментальна етична цінність усієї академічної спільноти світу.

ЗАЯВЛЯЮ, що у своїй освітній і науковій діяльності **ЗОБОВ'ЯЗУЮСЯ**:

– дотримуватися:

- вимог законодавства України та внутрішніх нормативних документів університету, зокрема Статуту Університету;
- принципів та правил академічної доброчесності;
- нульової толерантності до академічного плагіату;
- моральних норм та правил етичної поведінки;
- толерантного ставлення до інших;
- дотримуватися високого рівня культури спілкування;

– надавати згоду на:

- безпосередню перевірку курсових, кваліфікаційних робіт тощо на ознаки наявності академічного плагіату за допомогою спеціалізованих програмних продуктів;
- оброблення, збереження й розміщення кваліфікаційних робіт у відкритому доступі в інституційному репозитарії;
- використання робіт для перевірки на ознаки наявності академічного плагіату в інших роботах виключно з метою виявлення можливих ознак академічного плагіату;

– самостійно виконувати навчальні завдання, завдання поточного й підсумкового контролю результатів навчання;

– надавати достовірну інформацію щодо результатів власної навчальної (наукової, творчої) діяльності, використаних методик досліджень та джерел інформації;

– не використовувати результати досліджень інших авторів без використання покликань на їхню роботу;

– своєю діяльністю сприяти збереженню та примноженню традицій університету, формуванню його позитивного іміджу;

– не чинити правопорушень і не сприяти їхньому скоєнню іншими особами;

– підтримувати атмосферу довіри, взаємної відповідальності та співпраці в освітньому середовищі;

– поважати честь, гідність та особисту недоторканність особи, незважаючи на її стать, вік, матеріальний стан, соціальне становище, расову належність, релігійні й політичні переконання;

– не дискримінувати людей на підставі академічного статусу, а також за національною, расовою, статевою чи іншою належністю;

– відповідально ставитися до своїх обов'язків, вчасно та сумлінно виконувати необхідні навчальні та науково-дослідницькі завдання;

– запобігати виникненню у своїй діяльності конфлікту інтересів, зокрема не використовувати службових і родинних зв'язків з метою отримання нечесної переваги в навчальній, науковій і трудовій діяльності;

– не брати участі в будь-якій діяльності, пов'язаній із обманом, нечесністю, списуванням, фабрикацією;

– не підроблювати документи;

– не поширювати неправдиву та компрометуючу інформацію про інших здобувачів вищої освіти, викладачів і співробітників;

– не отримувати і не пропонувати винагород за несправедливе отримання будь-яких переваг або здійснення впливу на зміну отриманої академічної оцінки;

– не залякувати й не проявляти агресії та насильства проти інших, сексуальні домагання;

– не завдавати шкоди матеріальним цінностям, матеріально-технічній базі університету та особистій власності інших студентів та/або працівників;

- не використовувати без дозволу ректорату (деканату) символіки університету в заходах, не пов'язаних з діяльністю університету;
- не здійснювати і не заохочувати будь-яких спроб, спрямованих на те, щоб за допомогою нечесних і негідних методів досягати власних корисних цілей;
- не завдавати загрози власному здоров'ю або безпеці іншим студентам та/або працівникам.

УСВІДОМЛЮЮ, що відповідно до чинного законодавства у разі недотримання Кодексу академічної доброчесності буду нести академічну та/або інші види відповідальності й до мене можуть бути застосовані заходи дисциплінарного характеру за порушення принципів академічної доброчесності.

(дата)

(підпис)

(ім'я, прізвище)